

Рецензії та огляди

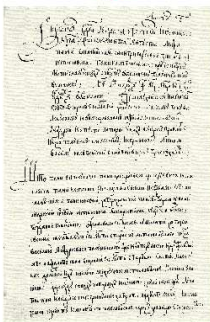
**Литовська Метрика. Книга № 235 (1547–1549): 20-та
Книга судових справ / підготував Дмитро Ващук. Київ:
Інститут історії України НАН України, 2019. І–XX, 75 с.**

ЛИТОВСЬКА МЕТРИКА (1547–1549)

LITHUANIAN
METRICA

LIETUVOS
METRIKA

Для часу пізнього середньовіччя та початку ранньомодерного періоду (до середини XVI ст.) забезпечення історії українських земель, що входили до складу Великого князівства Литовського, актовим матеріалом склалося як результат випадкової природної вибірки. Такий стан визначений тим, що лише з середини XVI ст. у повітових центрах цих земель розпочалося введення ґродських, земських і підкоморських книг. Проваджені раніше замкові книги збереглися надзвичайно фрагментарно. Як наслідок, фактично єдиним комплексом, в якому концентруються актові матеріали зазначеного часу, є Литовська метрика.

Литовська метрика або Метрика Великого князівства Литовського – це книги, що велися у великокнязівській канцелярії штабом писарів під керівництвом канцлера чи підканцлера. У формі копій суди вносилися

вихідна з канцелярії документація (законодавчі акти, данини на маєтки й уряди, реєстраційно-облікові акти, дипломатичне листування тощо). В окремій серії метрики фіксувалися судові справи, які розглядалися великокнязівським судом. Вихідні з канцелярії документи й акти відносно повно відображені в книгах метрики. Вхідна ж документація представлена радше випадково.

Книги-копії метрики цілком закономірно притягували увагу істориків, які справедливо вважали їх найбільш важливим джерельним комплексом до середини XVI ст. На початок провадження книг метрики (друга половина XV ст.) до складу Великого князівства Литовського входило чотири українські землі – Київська, Волинська, Східне Поділля й Чернігово-Сіверщина (остання лише до кінця XV ст.). У князівстві це були найбільш віддаленні території, слабо або відносно слабо заселені. Відповідно представництво українських актів у книгах метрики не могло бути значним. За підрахунками Геннадія Боряка для першої половини XVI ст. у двох основних серіях метрики (Книги записів і Книги Судових справ) акти щодо трьох українських земель (Волинська земля, Київське воєводство, Брацлавщина) складають в середньому 15–17 %. При цьому переважна їх частка припадає на Волинь – за співвідношенням числа актів на умовну одиницю площі цей регіон у сім разів перевищує правобережну частину Київського воєводства, більш ніж у 20 разів Брацлавщину, понад 200 разів київське лівобережжя¹. Ці цифри, значною мірою, пояснюють, чому інтерес сучасної української археографії до видання книг Литовської метрики є значно нижчим, ніж у литовських чи білоруських істориків. До цього слід додати ще один аргумент, який не виправдовує, але пояснює меншу едиційну активність представників української історіографії у справі публікації книг метрики. У Литовській республіці Велике князівство Литовське розглядається як перша Литовська держава, внаслідок чого ще з початку 1990-х рр. діє масштабна державна програма видання книг метрики. Результатом цього стало видання 47 її томів зусиллями науковців Інституту історії Литви та Вільнюського університету. Свої претензії на державну спадщину Князівства має і білоруське історіописання. Його представники мали і мають для них достатньо вагомні аргументи: руська (за їх версією старобілоруська) мова як діловодна, домінування православія, походження значної частини політичної еліти з білоруських земель тощо. Як наслідок, у Білорусії, хоч і відсутня аналогічна Литві державна підтримка видання книг метрики, але надзвичайна висока вмотивованість корпорації істориків у їх публікації. Починаючи з 2000 р. її представники опублікували 10 книг метрики.

¹ Боряк Г. Украинские акты ЛМ XV – середины XVI в.: историко-географический аспект // Литовская метрика. Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции (апрель 1988 г.). Вильнюс, 1988, 14–15.

В Україні відсутні обидві згадані передумови. Однак, попри відносно невелике представництво українських актів у книгах метрики, значення їх неспівмірно високе з огляду на зазначену вище бідність джерельної бази до середини XVI ст. Ще наприкінці 1980-х рр. українські історики заявляли про початок підготовки до друку декількох книг Литовської метрики. Однак відсутність єдиного координаційного центру та концентрація уваги вітчизняної історіографії на едиції джерел до історії Гетьманщини спричинили «згасання» цього процесу на різних його стадіях. Єдиним реальним результатом згаданих планів стала публікація Володимиром Кравченком книги 561 Литовської метрики, що містила ревізії українських замків 1545 р.² Оскільки книга повністю стосувалася українських земель Великого князівства Литовського, то її едицію ні видавець, ні дослідники цього періоду не розглядали як складову частину здійснюваного, насамперед у Вільнюсі, проекту. Навіть формат видання та археографічні принципи його публікації істотно відрізнялися від дотримуваних у столиці Литви.

У ситуації, коли повністю «українські» книги метрики є поодинокими винятками, логічним кроком стала співучасть українських істориків у виданнях окремих її томів. До такої форми участі у публікації Литовської метрики вдалися дослідники з Інституту історії України Національної академії наук України Андрій Блануца та Дмитро Ващук. У 2010 та 2012 рр. ці історики разом з литовськими колегами видали 22-у й 32-у книги записів метрики³. Новацією обох видань для серії, публікованої у Вільнюсі, стала поява вступу українською мовою, що засвідчило повноцінне входження українських дослідників у реалізацію цього масштабного проекту.

Урешті-решт, 2019 р. став знаменним – була опублікована 20-та книга судових справ метрики в Києві зусиллями виключно українських археографів. До друку книгу підготував Дмитро Ващук. Видання за формою, структурою й іконографічно виглядає як черговий том серії, що вже понад 25 років видається у Вільнюсі. Прийом, застосований видавцем, цілком законний з огляду на те, що том вміщує не лише українські акти. Очевидно також, що Д. Ващук не мав жодного наміру протиставляти своє видання «вільнюській» серії.

Видання цього тому стало можливим завдяки фінансовій підтримці Канадського інституту українських студій Альбертського університету з Меморіального фонду ім. Петра Чорного (Канада) та Фонду Катедр Українознавства (США).

² Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підготував В. Кравченко. Київ, 2005. 600 с.

³ Lietuvos Metrika. Knyga Nr 22 (1547) / parengė A. Blanutsa, D. Vaszchuk, D. Atanavičius. Vilnius, 2010. 174 p.; Lietuvos Metrika. Knyga Nr 32 (1548–1549) / parengė A. Blanutsa, D. Vaszchuk, D. Atanavičius, E. Deveikytė. Vilnius, 2012. 144 p.

Оригінал книги до нашого часу не дійшов, але наприкінці XVI ст. канцлер Великого князівства Литовського Лев Сапіга розпорядився виготовити копії з книг метрики, в тому числі й 20-ої книги судових справ. Видана 20-та книга судових справ містить 45 актів господарського суду, в основній своїй масі оформлених під час святомихайлівської судової сесії у Вільні впродовж осені 1547 – весни 1548 рр. Одна справа датується січнем 1549 р. Це дозволяє припустити, що частина книги (за 1548 р.) на час переписування могла бути втрачена. Крім судових справ, том включає ряд вписових документів – привілеїв на маєтності, їх потверджень, поступки, заповіту. Їх зв'язок із судовими актами не простежується, що дає підстави думати про недотримання принципу чіткого поділу книг метрики на записові й судові. Том писаний руською (староукраїнською) канцелярською мовою. На думку упорядника, книга писана (по-суті, переписана), принаймні, двома писарями. І в структурі тому, й в оформленні виразні елементи, які з'явилися під час переписування. До таких слід віднести герби Л. Сапіги й Речі Посполитої, яких в оригіналі не мало б бути. На початку тому вміщено реєстри справ книги – кириличний і транскрибований латиною. Ці реєстри укладалася пізніше переписування справ. Судячи з запису під кириличним реєстром, здійсненого інститором Великого князівства Литовського Миколаєм Пузеловським на початку XVII ст., саме цей державний чиновник контролював його укладення.

У передмові до виданого тексту книги, яка наведена трьома мовами – українською, литовською та англійською) Д. Вашук подає короткий кодикологічний аналіз книги. Дослідження видавцем філіграней демонструє етапи формування книги. Основний текст книги, який вміщує копії актів, з'явився до 1600 р. Відразу ж по завершенні копіювання текстів середини XVI ст. був укладений їх кириличний реєстр. Після 1727 р. книгу переоправили, додавши транскрибований латиною реєстр актів. Логіка цієї трансформації цілком зрозуміла. Наприкінці XVII ст. руська канцелярська мова перестала бути діловодною в великокнязівській канцелярії, тому для спрощення пошуків кириличних вписів став необхідним такий реєстр. Структуру тому оновлювали ще раз – замінили перші й останній аркуші книги, які, правдоподібно, виявилися втраченими або погано читабельними. Попри те, що філіграні вказують на виготовлення паперу цих аркушів у 1779–1780 рр., оновлення відбувалося вже після вивезення книг метрики до Санкт-Петербурга наприкінці XVIII ст. Про це свідчить той факт, що аркуш 70, доданий при згаданому оновленні, був використаний для внесення обліково-архівних записів, зокрема членів комісії Міністерства Юстиції Російської імперії (1835–1837 рр.) обер-прокурора Правлячого сенату А. Владиславлева, статського радника Г. Піріна, колезького асесора П. Бабина.

У виданні наведено зображення першої і четвертої сторінок обкладинки, що дає цікавий матеріал для істориків книги, дослідників справи інтро-

лігування в ранньомодерний період у Речі Посполитій. Оpubлікований том містить укладені упорядником хронологію вписаних до нього документів, предметний, іменний та географічний покажчики. При підготовці видання Д. Ващук орієнтувався на принципи публікації документів, прийняті литовськими археографами для серійного видання книг Литовської метрики.

Інформативна частина опублікованих документів цікава й різнобічна. Тут знаходимо дані з історії таких українських князівських і шляхетських родів, як Острозькі, Вишневецькі, Сангушки, Лозки, Стецковичі, Козинські, Борзобогаті. Є дані про господарську діяльність Православної церкви на Волині, факти щодо адміністрації українських воєводств Великого князівства Литовського.

Загалом, 20-та книга судових справ, підготовлена й видана Д. Ващуком, засвідчує зростання інтересу в українській історичній науці до участі в реалізації масштабного проекту з публікації томів Литовської метрики і вселяє надію на поступове долучення до цього проекту ширшого кола українських дослідників пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу.

Петро Кулаковський